

ЈАКОВ ИГЊАТОВИЋ (1822–1889)

ДУШАН ИВАНИЋ

ПРЕД ДЈЕЛОМ ЈАКОВА ИГЊАТОВИЋА

О двјестогодишњици рођења (1822–2022)

Да би било *бесмртно*, једно дело мора имати толико одличних особина, да се не може лако наћи неко који би их *све* схватио и оценио. Али увек ће овај *ову*, онај *ону* одличну особину увиђати и ценити, услед чега ће се кредит тога дела, у току дугог низа векова, и при стално променљивом интересовању, ипак одржавати, пошто ће, час у *овоме* час у *ономе* смислу, бити поштовано и никад исцрпено.

(Артур Шопенхаур, *О писању и стилу*, прев. М. Вујаклија, БГ, б. г.)

Јаков Игњатовић, спочетка новинар и уредник, потом есејист, аутор романа и приповиједака, мемоарист, политички „издајник” и (како пише Лаза Костић) „вјечити шегрт” у српском језику, дуго расијан по периодици, у Матицином издању од 14 књига, у редакцији несусталог Живојина Бошкова, уз Драгишу Живковића, Божицара Ковачека, Живана Милисавца и Бошка Новаковића, потврдио се као многострана, полихисторска личност српске културе. У овом издању је коначно ослобођен „филолошких дахија” из школе Вук–Даничић, доступан данашњем читаоцу у језику и стилу којим се оглашавао за своје савременике.

Упркос великим преокретима у животу и широком тематско-жанровском спектру својих текстова, Игњатовић потврђује стару Бифонову мисао да је стил – човјек: у свему што је писао пре-

познаје се његова рука. У младости противник угарских асимилаторских закона, тражио је равноправност националности у Хабзбуршкој монархији, рушење феудалног система, у исто вријеме жудећи за устанком балканских народа против Турака (30 година касније се нудио кнезу Милану да буде добровољац у српско-турском рату). Међутим, због залагања за компромис са Мађарима затвориле су га војвођанске револуционарне власти, а по ослобађању поставиле за уредника свог листа, гдје ће се обрушити на мађарске претензије против угарских/војвођанских Срба. (Увод у чланак „Мисли о народу”, у *Веснику*, 27. новембра 1848, почео је тврдњом да је човјек створен да буде слободан и „да слободу живива”! У наставку тога чланка, 2. децембра 1848. вели: „Ниједан народ није створен да над другим господствује”, а сваки народ има право да се бори за свој опстанак). Ускоро ће бити уредник званичних београдских новина, иначе проаустријских, па бјегунац пред властима Хабзбуршке монархије, док не преузме уредништво *Лейојуса*, постане секретар патријарха Рајачића (с којим се политички разилазио), од кога ће својевољно отићи из Сремских Карловаца у Н. Сад (од октобра 1859. до септембра 1863). У кругу романтичара (са Јакшићем, Змајем, Костићем и другима) еруптивне је плодности (политичко-историјски чланци, огледи о писцима, о књижевности, језику и народности, приповијетке из савременог живота и српске историје – *Једна женидба*, *Манзор* и *Цемила*, *Крв за род*, роман *Милан Наранџић*). Разилазећи се интимно са Милетићем и идејама Српске народне слободоумне странке, разочаран браком, одлази у Даљ, од краја 1863. до 1879. године: испрва као правозаступник Патријаршијских добара; разрјешен те службе „због неморалног живота”, од 1865. живи у кући своје пријатељице, имућне удовице и жени се у исто вријеме сеоском дјевојком (имаће сина Владимира; обоје ће умријети једно за другим од богиња и дифтерије). Бавећи се економијом на свом имању и у свом винограду, пише *Чудан свети* (1868/9), роман из сеоског живота, а од 1874. до 1878. антологијске романе новосадско-пештанске и сентандрејске тематике: *Тријен сјасен*, *Васа Реџијекџи*, *Вечийи младожења*. По повратку из Даља у Н. Сад, разићи ће се потпуно и са Милетићем и са кругом старих књижевних пријатеља и везати за политику мађарске владе. У огледу *Књижевности и ѿолийика* написаће како политичке страсти бришу „спомен негдашње братске узајамности”. Политички омражен, огорчен, цитира Овидија: „Опростите, браћо, што се добру надах од вас, / Ја више нећу запасти у такве грехе”. А Змај, с потписом „Друг из старих времена”, прекорно и болно ће се опростити од Игњатовића:

Имаш дела којим ће се
Србин дуго поносити.
Збогом, Јашо, друже стари!
Не да ми се више рећи –
Има суза, које могу
И кроз црну земљу пећи.

2.

Да је историја књижевности мирна пучина, Игњатовић би на њој био чврсто усидрен брод. А његово дјело, из генерације у генерацију читалаца и стручњака за књижевност, изложено је бурним признањима и негодовањима. Непрестано под критичким провјерама и оспоравањима, мало се који наш старији писац тако одржао упркос промјенама укуса читалаца и методолошко-теоријских школа тумачења књижевности: ако су старија мишљења и оспоравана, додавана су дотле незапажена својства Игњатовићеве прозе, као да су се крила негдје иза девет гора. Хваљен од савременика због слика савременог живота, критике друштвених односа, хумора, убрзо ће, такође, од савременика, бити куђен због стила, језика, композиције, уске перцепције друштва. Телеграфска реченица, доминација истог глаголског облика, граматика и лексика, облик и композиција, моралност/неморалност или аморалност ликова, све ће то прекрити читалачко задовољство. Слободан Јовановић, коме се не може одрећи ни укус ни оштар суд, уважава поменуте приговоре Игњатовићевим дјелима, али за роман *Чулан свей* каже да се „чита [...] без предаха – и утисак који од њега остаје, не да се лако истрти”.

Не да се у овој пригодној ријечи саопштити зашто се „без предаха” и читаоци и књижевни историчари враћају Игњатовићевом дјелу. Од *Милана Наранџића* и *Јегне женидбе* писало се да је захватио, уз снажан хумор, „наш друштвени живот” и „различите сталеже наше”; постао је и наш Лесаж (*Жил Блаз*), и Гогољ (*Мртве душе*), и Балзак (*Људска комедија*), и Текери (*Вацар њашићине*), касније и Зола прије Золе (Л. Костић). Доцнија истраживања ће аргументованије указати на везе са литературом аустријско-њемачког бидермајера (Драгиша Живковић) и писцима другог реда (који су у то доба били по читаности првог реда). У обимној литератури о *Вечийом младожењи*, нпр., испрва је наглашавана слика пропадања Срба у Мађарској, потом се почео издвајати психоаналитички, а данас већ трансродни или „неродни” тип главног јунака, па усуд културне дијаспоре, успјели портрети/ликови,

динамика радње између авантуристичко-херојско/комичног и трагично-сентименталног и широк тон, од пародично-ироничног и ведрога приповиједања с елементима бурлеске и јуначке приче до слика суноврата, меланхолије, трагике умирања и ритма пролазности. (Данас би се о сваком од Игњатовићевих романа могле склопити књиге њихових читања, гдје се наши савременици суочавају са старим оцјенама: Скерлићу, Милану Кашанину или Драгиши Живковићу и Јовану Деретићу слиједе (или им се противе) Љубиша Јеремић, Михајло Пантић, Горан Максимовић, Драгана Вукићевић, Снежана Милосављевић Милић, Игор Перишић и др. Библиографија Јакова Игњатовића данас би изнијела обимну књигу и можда би је поводом ове 200-годишњице његовог рођења требало саставити.)

Више него ико међу нашим прозаицима (не кажем писцима, јер одмах искаче Змај), Игњатовић је прожет савременошћу српског народа у Војводини и личном породичном историјом (предак по оцу је дошао у Великој сеоби, а по мајци је пребјеглице из Дивосела у Лици). Крупну тему о стању Срба у Аустрији (сажео је Ђорђе Натошевић у критичко-аналитичкој расправи *Зашићо наш народ у Аустрији и ројага?*, 1865/6) персонализује и типизира кроз ликове и приповједачке коментаре. Већим дијелом се та слика може свести на „чудан свет” (према наслову романа), у распону од настрано-особеног, другачијег до изопаченог и ментално болесног. **ТИПИЧАН СПЕЦИЈАЛИТЕТ**, честа синтагма у његовој прози, иде уз изузетност, издвојеност од просјечно-обичног, од особењаштва до оних на „броду лудака”, „за које нема места на копну обичног здравог света, а над којим крмани писац-демон којег је Игњатовић аутоиронично и луцидно призвао питањем – ’какав демон њих састави’” (Драгана Вукићевић).

3.

Уз тренутна упрошћавања, Игњатовићеви романи су умножени „очеви и дјеца” – родитељи и дјеца, постављени у контрастан, инволутиван и репресиван однос, чак и у роману *Тријен сјасен*, без обзира на комично измирење у драмској преради (*Агам и берберин*). Наиме, породица је основни романескни оквир, од настајања, напредовања и трајања до трвења, распада и гашења, односно издвајања главног јунака. Испрва су очеви и мајке са својим интересима на једној страни, на другој стасавају бунтовници, пробишјети, авантуристи, галантоми, алтруисти, заводници, кокете, проститутке, пијанци, лопови, мајстори, студенти, али и упропа-

штени животи, жртве родитељске искључивости и себичности. Зачудо је како Игњатовић од обичних, свакодневних ствари стиже до романескне приче, као да потврђује ријечи Артура Шопенхауера да није на романописцу да прича велике догађаје него да мале учини занимљивим, или Томаса Мана, да је тајна приповијетке „учинити занимљивим оно што би заправо морало бити досадно”. Наш аутор је доиста умио да досадне, овјештале теме (нпр. просидба/женидба, удварања, разговори у крчми, за породичним столом, на путу, слике из касапнице, са сахране или даће) учини новим и да породичним историјама, ђачком, студентском и занатлијском животу, једној обичној крађи козе, вечери на броду, путу у бању или свађи и суђењу двију пријатељица око пите, даде жив ток, да се све чита „без предах”.

4.

Ако би се нешто од тежишница овог морфолошки, стилски и језички богатог опуса издвојило, рекао бих да нико у српској књижевности тога доба није тако интензивно писао као да прича (или као да говори), истовремено уносећи у говорну ријеч традиционалне књишке елементе. Појавиће се и Стефан Митров Љубиша, и Јован Грчић Миленко са оном чудном *Сремском ружом* и још чуднијим поднасловом – *Ујосџионици код „йолузвезде” на имендан шанџавој џорбара* – и Милован Глишић, па Лаза Лазаревић: сви они дјелимично иду за Вуковом ријечи или за већ стандардном ријечи књижевног језика. Игњатовић не личи ни на кога, осим на себе. Нико се није тако безбрижно, необавезно кретао кроз облике приповиједања, тачке гледишта, приповједачке гласове, до тога да се извињава својим ликовима или да с њима разговара као да је њихов пријатељ. У царству своје прозе Игњатовић се лично зна са својим јунацима, обраћа им се, једном не зна шта се у њима дешава, други пут детаљно извјештава о њиховим мислима и намјерама, трећи пут зна само оно што је видио и чуо. У роману *Тријен сјасен* је ослободио и себе и своје јунаке зависности од приповједачких конвенција и прешао „рампу” текста.

Можеш се ти, Ђоко Глађеновићу, ма колико циврати, можеш бити богзна какав субјект, можеш богзна какве фракове са жутим дугметима носити, можеш се фризирати како хоћеш, ал’ Милевино срце задобити нећеш. Туче те униформа. Да си имао униформу као лаћман кад си у кућу господара Максе ступио, могло би што и бити, ал’ овако ништа.

5.

Ако се сагласимо с Миланом Савићем да су Игњатовићу сметали естетички закони, можемо одмах додати да је он, мимо тих закона, ишао својим путем, често на страни несклада, гротеске, контраста, хаоса, ироније, дивне дисхармоније, како је коментаришао један од призора у који је увео своје јунаке. Ту је негдје, расијано по цијелом дјелу, једна од најживљих црта његове прозе.

- „Каква је то дивна дисхармонија, тако, као кад оно звона наопако ударају!” – коментарише један плесачки пар. (*Тријен сјасен*)
- „...један удари у баритон, а други у бас, па се саставе опет у алто – ужасан дискант.” (*Вечити младожења*)
- „Наиђе на снајдерку; он дебео, она сува, крајности се састављају.” (*Тријен сјасен*)
- „Ход му је био поносит: као кад оно мачак по стреји се шеће.” (*Сјари и нови мајсјори*)
- Петар Мргодић своје старе окорјеле чизме тако намаже машћу, па „кад по салашу хода, купе се око њега гарови, па лижу чизме и покрве се под њима.” (*Пајница*)
- Ритам младих упоређује са жељезницом – „сад имамо ајзлибане, па како ови брзо трче, тако исто и младеж брзо живи.” (*Пајница*)

6.

Мало је српских писаца који су толико и тако говорили о људима уопште и о својим ликовима у одређеној животној ситуацији, у тренутној улози, често у сликовитим поређењима. „Описујем [...] што сам видио, ил' чуо или суделовао, и о томе правим рефлексije”, каже у *Мемоарима*. Игњатовић се слободно креће по догађајима и људима и у мемоарским рапсодијама и у приповијеткама и романима: причајући приче, он истовремено „прави рефлексije”, коментарише, уопштава појединачне случајеве и сврстава у каталоге људског понашања. Ево неколико примјера таквих уопштавања, од којих нека прелазе у афоризме.

- Људи нису такви уопште, каквим се обично показују, имаду две и три маске. Другачије изгледају на сокаку, у свету, друкчије код куће. Они узимају по нужди сад оваку сад онаку маску. (*Милан Наранџић*)
- Популарност ће „сама наћи свог човека; а ко је сам тражи, тај ће наћи љуску без језгра.” (*Мемоари*)

- За Јована Суботића: „Где је он, ту премија као зрело воће пред ноге му пада.” (*Мемоари*)
- За Сарајлију: „А главни уставобранитељи, олигархе, исцедили су га као лимун па бацили.” (*Мемоари*)
- „Непријатеља ту још није било, дакле, требало га је створити.” (у *Мемоарима*, око 1848. године)
- „Но дух нађе себи кључаницу кроз коју ће улетети.” (*Мемоари*)
- „Сваки покрет има своје хијене.” (*Мемоари*)
- „Родољубље сматра се као струк цветни који на прса заденемо и поносимо се њим као паун перјем – кад увене, бацимо га на смет.” (*Мемоари*)

7.

Игњатовићев језик је непрестано критикован. Лаза Костић је написао да у свјетској књижевности нема случаја да би књижевник таквог гласа „био толико невјешт своје језику колико је Јаков Игњатовић језику српском”; Скерлић, без премца у рехабилитацији нашег писца, тврди: „несумњиво [...] да је он најнеписменији од свију наших писаца” (250). Кашанин је само донекле у спору са Скерлићем: „Једно је не знати добро језик и ортографију, а друго је не знати приповедати.” Међутим, Игњатовићев језик је његов лични говорни језик или језик који уписује својим јунацима у свакодневици и у одређеном типу опхођења (удварање, просидба, трговина, љубавна писма). То је један од најживљих, најаутентичнијих језика у српској књижевности, језик градског и сеоског становништва вовођанско-угарске средине, различитих професија, сталежа, мноштва говорних ситуација (жанрова) и функционалних стилова. Игњатовић пише прије него што је утврђена норма стандардног српског, прије Даничићеве и Новаковићеве граматике. Узалуд је помињати Љубишу, или млађе, Матавуља, Сремца, или било кога из те епохе: у српској књижевности нема писца тако широко заступљеног говорног језика на свим нивоима текста. Уз то је једини велики писац 19. вијека који је сачувао везу између доситејевског и ондашњег говорног језика, а кад му је то тематски одговарало (у романтичарским приповијеткама) и везу са језиком и стилем народне поезије. (Његов оглед *Србин и његова поезија* пун је романтичарске фразеологије и, како каже Скерлић, „националне надмености”, 1964, 104.) На језик његових дјела се не може гледати (а гледало се и још увијек гледа) држећи у руци нормативне граматике, Вуков *Српски рјечник* и народне, опет Вукове, приповијетке. Узев у обзир вријеме и окружење Игњатовићевог стасавања и писања (Видаковић, Сарајлија, Пачић, Стерија), такав његов

језик неизбјежан је умјетнички врхунац и крај традиције, која је од Доситеја, преко Видаковића и Стерије, остала жива поред Вука, стигла до Игњатовића и преобраћена у јединствен амалгам оваплотила се у *Сеобама* Милоша Црњанског.

Да не одем у апологију, рећи ћу да нема ни слободнијег, ни богатијег, ни нечистијег језика Игњатовићевог доба од језика његове прозе. Сви су други писци тежили извјесној норми, граматичкој, стилској, лексичкој, Игњатовић је остао вјеран својој слободи. А какав је у језику, такав је и у приповиједању: и кад узме један начин (тачку гледишта) или лик приповједача, лако их напушта: његов свједок (као лик-приповједач) понекад види и зна све као да је свезнајући, док тзв. свезнајући приповједач не зна шта његови јунаци мисле и шта раде, а ауторско ја пак разговара са својим ликовима, и све то под окриљем свијета стварности.

8.

Лако је у пригодном излагању поменути вриједности Игњатовићевог дјела. Требало би одговорити на питање **зашто читати** Јакова Игњатовића, изван годишњица рођења, или школске лектире и студијских програма. Дакле, зашто читати Јакова Игњатовића, а не бити ни професор српског језика и књижевности, ни студент те групе, ни историчар српске књижевности! Један од могућих одговора тиче се самог аутора *Вечийој младожење*: он излази из оквира времена у којем је рођен и у који је сатјериван и позиван. Човјек таквог дара савременик је свих покољења и изопштеник сваког доба. Он се не држи ни језичких, ни моралних, ни естетских норми већ иде својим путем, гледајући људе и своју причу. Није случајна Игњатовићева тврдња да више не чита прозаике (а био је веома начитан), како не би покварио своју оригиналност, дар да се прича о свијету око себе. Међутим, ево још напомена о разлозима за читање Јакова Игњатовића:

- Виђење човјека уопште, инвентари и типологије изгледају данас стварније него у Игњатовићево вријеме;
- Осјећа и препознаје типске и типичне црте човјека уопште и човјека у одређеној ситуацији;
- Колико су његови заплети мање-више предвидљивог исхода, ликови носе терет романескности, држе чврсто конструкцију;
- Богата сликовитост у приповиједању, често комичног (дисхармоничног, гротескног, ироничног) и симболичког смисла, превазилази све Игњатовићеве савременике;
- Ликови типичних специјалитета расијани су по романсијерском, новелистичком и мемоарском дјелу;

- Хумор и меланхолија сустижу се и смјењују на најбољим страницама Игњатовићеве прозе.

Овом попису може се прибројити и Игњатовићев **стил**, мада се говори како је монотон, као и начин приповиједања. Међутим, у приповједачким текстовима смјењују се различити стилско-семантички комплекси и поступци приповиједања: снажна уживљавања и смјењивања вишеструких виђења људи и догађаја, који сами по себи нису идентични са собом, нису онакви каквим се показују. Та спољашња перспектива се преноси и на унутарње стање личности/лика, у сукобу привида и стварности у понашању и жељама. Написао сам раније: Што год именује као једно (идентитет), у Игњатовића се распада на двојство, тројство, односно на неку отворену множину или отворену могућност. То се тиче и појединца и група (Макса Свилокосић и његова породица, *Триен сјасен*, Гривићи у *Милану Наранџићу*).

9.

Да додам још и ово. Мало је наших писаца који су даље него Игњатовић од класичности и класика (подразумијева се јединство, сразмјер, складно савршенство, осјећање мјере и уздржаност, племенита једноставност и мирна величина, како Винкелман описује класика и класичност), али је без обзира на одсуство такве мјере српској књижевности оставио ликове класичног домена, једне по сложености (Шамика и Софра Кирић, Васа Решпект), друге по комичности и бурлескности (Милан Наранџић, Ђока Глађеновић; Паван и Павановица, Гицан и Гицанка), треће по типичности једног животног тренутка (Љубо Чекмеџић и јунаци других реалистичких приповиједака), четврте по демонској природи (Гривићи, Мргодић и др.), пете по страдању, болести, лудилу и смрти (*Чудан свей*, *Васа Решпект*).

Не само да је Игњатовићев опус насељен „људским и српским мравињаком”, како је писао Станислав Винавер поводом *Мемоара*, већ су његови чести инвентари и каталози својеврсна мрежа карактера, звања, узраста, нација, тренутних послова, позиција, улога и стања: вјетропир (објешењак), превијанац, заводник, меланхолик, тврдица, пијаница, помодарка, собарица, вјечити младожења, удавача, муж-папучар, кафански свирач, трговац, затворски стражар, коцкар, крчмар, вјечити ђак, тутор, подлац, берберин, официр, јуриста, адвокат, лекар, гурман. Ради се, заправо, о типизираним хронотопичним позицијама – како се човјек тренутне улоге/професије (собарица или удавача нису карактер, као ни кафански свирач или заводник), везане за одговарајуће мјесто и вријеме,

поновљиво понаша. У Игњатовићевој прози је старији тип карактера (етичко-емотивна доминанта) спојен са социјално-професионално-индивидуалним обиљежјима и околностима. Понеки лик мрежа је тих обиљежја: нпр. Софра Кирић је представљен и као старовременски трговац, и као отац, па муж-папучар, скоројевић, епски јунак. Без бојазни од претјеривања, рекао бих да нико у нашој књижевности није тако хватао човјека у раскораку, у карактеристичном покрету и гесту. То говори о снажном осјећају за детаљ, за **типичан специјалитет** и у карактерном смислу и у ситуационо-животном тренутку, свједочећи и о снази имагинације, макар била само сјећање и памћење. И да додамо, не ради се само о контрастним паровима у свим романима, већ и о расцијепљености лика појединачно узетог: нпр. Софроније Кирић је Софроније само благоданом, а радним даном је Софра, Милева хоће да буде Емилија.

Лакорјек и ведар говорни стил зачудо није Игњатовића спречио да оствари велике призоре тихе меланхолије (растајање од дружења и живота, или од љубави) или трагике упропаштених и промашених живота (крик Јуце Соколовић за један дан живота у *Вечийом младожењи*), мирења с пролазношћу, дискретне слике љубави (у *Увелом листику*). Игњатовићево приповиједање у завршним поглављима *Вечийој младожење* по ритму контрапунктирања емотивних стања, судбина јунака у ритму пролазности живота, један је од врхунаца српске прозе, као што се посљедње странице приповијетке *Увео листиак* дозивају са *Друјом књијом Сеоба* Милоша Црњанског.

Драгиша Живковић је на крају анализе Игњатовићевих романа написао да је то „писац који живи и који ће живети”. У такву је судбину, у једном писму, вјеровало и сам Игњатовић: „Идући нараштаји, надам се, боље ћећу о мени мислити, кад ме више не буде” (*Мемоари*, I). А Црњански, о стогодишњици рођења (1922): „Сиров и огроман, он је бестијалан таленат нашег реализма”, „највећа личност нашег реализма”. Чини ми се да је то још очитије уз ову другу стогодишњицу, а можда ће опстати и за трећу.

(Беседа одржана на Свечаној седници Матице српске, 16. фебруара 2022)